

منبع‌شناسی احادیث گلشن راز شیخ محمود شبستری بر مبنای چاپ دکتر دزفولیان

اسماعیل تاج‌بخش*

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

هیوا حسن‌پور**

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱۲/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۱۰)

چکیده

گلشن راز شیخ محمود شبستری، یکی از ارزنده‌ترین آثار عرفان نظری برپایه‌ی اندیشه‌های ابن عربی است که شیخ، آن را در پاسخ به پانزده و به روایتی، هفده سؤال امیر حسین هروی، به نظم آورده و در آن به اصول عرفان و تصوف اسلامی پرداخته است. در این مقاله، از دید منبع‌شناسی به بررسی احادیث آن پرداخته شده است و نشان داده شده که کدام‌یک از احادیث موجود در گلشن راز در منابع بیشتری آمده و مورد اعتنای گردآورندگان بیشتری قرار گرفته است که این دسته از احادیث، بیشتر ناظر به اندیشه‌های عرفانی و کشف و شهود است خاصه خود شیخ نیز، با فلسفه میانه‌ی خوبی نداشته و عقل و استدلال را در راه شناخت حقایق ضعیف و ناتوان می‌دانسته است. و همچنین، نشان داده شده که کدام‌یک از احادیث، ابیات بیشتری از این منظومه را به خود اختصاص داده که این احادیث نیز، بیشتر بیانگر اندیشه‌ی وحدت وجودی است.

کلیدواژه‌ها: گلشن راز، احادیث، منابع و مآخذ، عرفان و تصوف، وحدت وجود.

*. E-mail: taninyasha@gmail.com

** . E-mail: h_sa_h@yahoo.com

مقدمه

تأثیر قرآن کریم - با بیش از شش هزار آیه - و بیشترین‌هی احادیث انبوه نبوی بر ادب گران سنگ پارسی بر احدی پوشیده نیست. در این میان گلشن راز شیخ محمود شبستری - که جان‌مایه‌ی عرفان نظری بر مبنای اندیشه‌های ابن عربی است - از این لحاظ، حائز دقت و اهمیت است. البته بهره‌گیری شیخ - و بیشترین‌هی بزرگان عرفان و فلسفه - از این دو چشمه‌ی نور حقیقی، غالباً جنبه‌ی ذوقی و آرایشی و تطبیقی و تأویلی و تأییدی دارد، و این‌که این برداشت‌ها، مطابق با فرموده‌های معصومان (ع) - که درست‌ترین فهم را از قرآن دارند - است یا نه، خود مجال دیگری می‌طلبد. در این مقاله، کوشش شده که تأثیر احادیث نبوی را بر اشعار «گلشن راز» تنها از دید منبع‌شناسی کاویده و مرجع و مأخذ حدیث مربوط به هر بیتی در جوامع روایی یافته آید. و البته پرداختن به احادیث - بدون آیات - نه به دلیل یاد شده در مقالات شمس است که «در حدیث سرّ بیش است که در قرآن» (شمس تبریزی، ۱۳۶۹: ۱۳۰/۲)؛ بلکه به دلیل آن است که یافتن اشارات قرآنی در گلشن راز آسانتر است و شارحان و مصححان این کتاب، پیشتر به این کار مبادرت ورزیده‌اند. آقای دکتر دزفولیان در نسخه‌ی چاپی خودشان، مقداری از احادیث نبوی را بیشتر از منابع صوفیانه استخراج و معرفی کرده‌اند - و «الفضل للمتقدم». در این مقاله گزیده‌ی تحقیقات ایشان نیز درج شده است. گمان ما، آن است که توجه به این‌گونه مقالات، علاقه‌مندان ادب فارسی و احادیث را در فهم متون عرفانی، توانا و متبحر خواهد کرد.

- ۱- وز ایشان سیّد ما گشت سالار
هم او اوّل هم او آخر در این کار
(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۷۴/ب۱۸)
- ۲- جهان را سر به سر در خویش می‌بین
هر آنچ آید در آخر پیش می‌بین
(همان: ۸۷/ب۲۵۹)

■ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۲۳۲/۵۸

۲- اربلی، ۱۳۸۱ق: ۱۱/۱

۳- اربلی، ۱۳۸۲ش: ۱۴/۱

دزفولیان - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۶۸) - برای آن منابع زیر را معرفی کرده است:

صحیح بخاری (۱/۳۶ و ۱۰۳)؛ صحیح مسلم (۷/۳)؛ مسند احمد (۱/۲۸۲ و ۲۹۶)

و خود نیز منابع زیر را برای آن یافته است:

کشف الاسرار (۳۸۷/۱ و ۶۸۳ و ۴۲۳/۳)؛ شرح تعرف (۶۲/۱)

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۵۳۸)

۳- وز ایشان سید ما گشت سالار هم او اول هم او آخر در این کار

(همان: ۷۴/ب/۱۸)

■ كُنْتُ نَبِيًّا وَ آدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَ الطِّينِ

۱- طبرسی، ۱۳۸۰: ۲۲۱

۲- مجلسی، بی‌تا: ۲۷/۶۵

۳- باقری بیدهندی، ۱۳۶۳ش: ۲۷۷

۴- حارثی، ۱۴۰۵: ۴۱

۵- حارثی، ۱۳۸۴ش: ۶۷

۶- ابن طاووس حسینی، ۱۳۷۹ش: ۹

۷- خوانساری، ۱۳۶۶ش: ۴۹۸/۶

دزفولیان نیز، آن را با توجه به منابع زیر حدیث دانسته است:

ینابیع الموده (ص ۱۰)؛ کتاب المبین (۱۶۴/۱)؛ کشف الخفاء (۱۳۲/۲)؛ الغدير (۳۷/۷)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۳۸)

■ كُنْتُ أَوَّلَ النَّبِيِّينَ فِي الْخَلْقِ آخِرَهُمْ فِي الْبَعْثِ

۱- حسکانی، ۱۴۱۱ق: ۱۹۹/۱

۲- طبرسی، ۱۳۸۱ش: ۸۷

در منابع بالا حدیث به صورت: «أَنَا أَوَّلُهُمْ فِي النَّبُوَّةِ وَ آخِرُهُمْ فِي الْبَعْثِ» آمده است، دزفولیان

نیز آن را - به نقل از الجامع الصغير (۹۷/۲) - حدیث دانسته است.

بدو منزل شده ادعوا الى الله

۴- بر او ختم آمده پایان این راه

(همان: ۷۴/ب/۲۰)

بگو مطلق حدیث «من رأني»

۵- برون آی از سرای ام هانی

(همان: ۸۳/ب/۱۹۶)

در آید از پی احمد به معراج

۶- دهد یکباره هستی را به تاراج

(همان: ۹۱/ب/۳۳۵)

جز او حق کیست تا گوید أنا الحق

۷- أنا الحق کشف اسرار است مطلق

(همان: ۹۶/ب/۴۳۵)

۸- مجازی نیست احوال حقیقت نه هر کس یابد اسرار طریقت
(همان: ۱۱۲/ب/۷۳۶)

■ مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ

۱- مجلسی، بی تا: ۲۳۵/۵۸

۲- مجلسی، ۱۳۵۱ ش: ۲۲۴/۵

دزفولیان، همه‌ی ابیات یاد شده را متأثر از این حدیث دانسته و منابع زیر را - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۶۳) - برای آن یاد کرده است:

صحیح بخاری (۱۳۵/۴)؛ صحیح مسلم (۵۴/۷)؛ کنوزالحقایق (ص ۱۲۵)؛ جامع الصغیر (۱۷۰/۳)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۳۹)

سعادت پرور نیز منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

بحارالأنوار (۲۳۵/۵۸)؛ صحیح بخاری (۷۲/۸)؛ صحیح مسلم (۵۴/۷)؛ فتح الباری ابن حجر (۳۴۴/۱۳)؛ الجامع الصغیر (۶۰۲/۲)؛ کنز العمال (۳۸۲/۱۵)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۱۰۶)

۹- هر آنکس را که مذهب غیر جبر است نبی فرمود کاو مانند گبر است
(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۱۰۲/ب/۵۳۶)

■ الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسُ هَذِهِ الْأُمَّةِ

۱- قمی، ۱۳۹۸ ق: ۳۸۲

۲- شعیری، ۱۴۰۵ ق: ۱۶۱

۳- ابن فهد حلی، ۱۳۸۱ ش: ۳۱۰

شیخ صدوق به گوینده‌ی عبارت تصریح نکرده، و فقط به آوردن «قال (ع)...» اکتفا کرده است. دزفولیان نیز، ضبط حدیث بالا را مختلف دانسته و منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

جامع الصغیر (۸۸/۲)؛ کنوزالحقایق (ص ۹۲)؛ سنن ابن ماجه (ص ۱)؛ مشکوه المصابیح (ص ۲۲)
(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۰)

۱۰- گه از دیوارت آید گاه از بام گهی در دل نشیند گه در اندام
(همان: ۱۲۱/ب/۸۹۳)

■ إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَجْرِي مِنْ بَنِي آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۳۲۹/۶۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۴۲/۶۷

۲- ابن ابی فراس، بی‌تا: ۱۰۱/۱

۳- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹: ۲۰۲

در منابع مذکور، متن حدیث فقط در مجلسی (۳۱/۶۰) به صورت یاد شده آمده است در مآخذ دیگر به جای «مِنْ بَنِي»، «مِنْ ابْنِ» آمده است. دزفولیان، این منابع را برای آن یافته و معرفی کرده است:

تلبیس ابلیس (ص ۳۵)؛ نامه‌های عین‌القضاء (۳۸۳/۲)؛ کشف الاسرار (۷۴۹ و ۴۸۵/۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۸۵)

۱۱- عدم در ذات خود چون بود صافی از او با ظاهر آمد گنج مخفی

(همان: ۸۰/ب ۱۳۶)

۱۲- حدیث کنت کنزاً را فرو خوان که تا پیدا ببینی سر پنهان

(همان: ۸۰/ب ۱۳۷)

۱۳- چو از چشم و لبش اندیشه کردند جهانی بت پرستی پیشه کردند

(همان: ۱۱۴/ب ۷۵۷)

■ كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ

۱- کلینی رازی، ۱۳۶۳ش: ۲۳۸/۱

۲- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ش: ۱۰۸

۳- حارثی، ۱۳۸۴ش: ۸۱

در منبع شماره‌ی «۱» حدیث به صورت «کنت کنزاً مخفياً فخلقت الخلق لأعرف» و در منبع شماره‌ی «۲» به صورت «کنت کنزاً مخفياً لم أعرف فأحببت أن أعرف» آمده است. و تنها در منبع شماره‌ی «۳» به عنوان حدیث ذکر شده؛ و در منابع دیگر به صورت حدیث قدسی آمده است. دزفولیان نیز حدیث بالا را قدسی دانسته که خداوند در پاسخ حضرت داوود و خطاب به او (ع) فرموده است و - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۲۹) - منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

کشف الاسرار (۴۷۷/۶ و ۳۸۷/۸)؛ مصنفات فارسی علاءالدوله سمنانی (ص ۸۴)؛ کلیات قاسم

انوار، رساله‌ی علم (ص ۳۸۸)؛ فصوص الحکم (ص ۲۰۳)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۳)

سعادت پرور، منابع زیر را برای عبارت بالا ذکر کرده‌اند:

فتح الباری (۲۹۵/۱۱)؛ تفسیر ابن کثیر (۶۰۱/۲)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۸۵)

دکتر مهدی دشتی، در یکی از مقاله‌های‌شان تحت عنوان «تأملی دوباره در تفسیر کشف الاسرار میبیدی»، عبارت بالا را حدیث نمی‌دانند دلایل ایشان چنین است که: «الف) اولاً لفظ "مخفیاً" چه صیغه‌ای است؟ اگر از خَفِيَ یَخْفِی خَفَاءً و خَفِیَّةً و خُفِیَّاً است که این فعل لازم است و مفعول ندارد و اگر از خَفِيَ یَخْفِی خُفِیَّاً و خَفِیَّاً است، در این صورت معنای آن می‌شود پنهان کرده شده و نه پنهان. در این صورت سؤالات بعدی پیش می‌آید که چه کسی خدا را پنهان کرد؟...»

ب) همچنین در ادامه‌ی حدیث می‌گوید: دوست داشتم شناخته شوم، پس خلق را آفریدم تا شناخته شوم. بر این اساس معلوم می‌شود در خدا نیازی بوده که آن را با آفریدن خلقی، برطرف ساخته است ...

ج) ضعف دیگر روایت آن است که با نصّ قرآن کریم، مخالفت صریح دارد، چرا که در قرآن کریم خداوند در وصف خود فرمود: لیسَ کَمِثْلِهِ شَیْءٌ وَ هُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ (شوری/۱)، در حالی که در این روایت، خود را به گنجی مانند کرده است.

د) همچنین در قرآن کریم غرض از خلقت موجودات، در بندگی و اطاعت ایشان در برابر حق خلاصه شده. وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لَیَعْبُدُون (ذاریات/۵۶). در حالی که در این روایت، غرض از خلقت، شناخته شدن حق ذکر شده، آن هم در شرایطی که این معرفت، نیازِ خالق بوده نه مخلوق و در نتیجه کسب سودی برای او می‌شود و نه ما.

(دشتی، ۱۳۸۲: ۴۸ و ۴۹)

۱۴- ولایت شد به خاتم جمله ظاهر بر اول نقطه هم ختم آمد آخر

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۹۳/ب/۳۸۹)

■ یُوَاطِی اسْمُهُ اسْمِی وَ کُنِیَّتُهُ کُنِیَّتِی

۱- طبرسی، ۱۳۹۰ق: ۴۲۴ و ۴۲۵

۲- مجلسی، بی‌تا: ۷۲/۵۱ و ۷۳ و ۸۲ و ۸۴ و ۸۶ و ۱۰۲

۳- مجلسی، ۱۳۷۸ش: ۱۴۱ و ۲۸۳ و ۳۲۸

۴- خوانساری، ۱۳۷۷ش: ۵۴۳

۵- شیخ مفید، ۱۴۱۳ق: ۲۹۷

۶- قیس هلالی، ۱۴۰۵ق: ۹۵۸

۷- اربلی، ۱۳۸۱ق: ۴۳۸/۲ و ۴۷۱ و ۴۷۴ و ۴۷۶ و ۵۲۱

۸- قمی: ۱۳۹۵ق: ۲۸۶/۱ و ۲۸۷

۹- شعیری، ۱۴۰۵ق: ۳۰

۱۰- ابن طاووس حسینی، ۱۳۷۴ش: ۳۵۱ و ۳۵۴

۱۱- ابن طاووس حسینی، ۱۳۷۰ش: ۷۴ و ۱۵۱ و ۱۶۰ و ۱۶۳

۱۲- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۶۲۵ و ۶۵۱

حدیث در منابع بالا به صورت‌های مختلفی ضبط شده است. دزفولیان می‌نویسد: «متن عربی حدیث بدین صورت است: لَوْ لَمْ يَتَّقِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا يَوْمَ لَطَوَّلَ اللَّهُ ذَلِكَ الْيَوْمَ حَتَّى يَبْعَثَ فِيهِ رَجُلًا مَنَىٰ أَوْ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يُوَاطِيئُ اسْمُهُ اسْمِي وَ اسْمُ أَبِيهِ اسْمُ أَبِي يَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَ عَدْلًا كَمَا مَلِئْتُ ظُلْمًا وَ جَوْرًا». و در ادامه‌ی تحقیقات خود، منابع زیر را برای آن یاد کرده است:

جامع‌الصغیر (۴۳۸/۲)؛ ینابیع‌الموده (ص ۲۵۹)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۶۱)

کجا مردان ره ایشان گزینند

۱۵- زنان چون ناقصات عقل و دینند

(همان: ۸۲/ب/۱۸۴)

حسودی را لقب کرده برادر

۱۶- نهاده ناقصی را نام خواهی

(همان: ۱۲۴/ب/۹۴۷)

■ هُنَّ نَاقِصَاتُ الْعَقْلِ وَ الدِّينِ

۱- طبرسی، ۱۳۷۰ش: ۲۰۱

۲- قمی، ۱۴۰۴ق: ۳۹۰/۳

در دو منبع یاد شده، متن عبارت چنین است:

■ مَا رَأَيْتُ ضَعِيفَاتِ الدِّينِ نَاقِصَاتِ الْعُقُولِ أَسْلَبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ

دزفولیان - به نقل از المعجم المفهرس و نسینک - منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

نسائم گلشن (ص ۳۵۳)؛ صحیح مسلم (ص ۱۳۲)؛ مسند حنبل (۶۷/۲)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۷)

و در پاره‌ای منابع متن آن اندکی طولانی است: «... ان النساء نواقص الايمان، نواقص

الحفظ، ...» که سعادت پرور، این منابع را برای آن یاد کرده است:

نهج‌البلاغه (خطبه‌ی ۸۰)؛ وسائل‌الشیعه (۳۴۴/۲)؛ بحار‌الأنوار (۲۴۷/۳۲، ۱۰۷/۷۸،

۲۲۸/۱۰۰)؛ خصائص‌الائمّه (ص ۱۰۰)؛ غرر‌الحکم (ص ۴۰۸)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۱۰۲)

- ۱۷- برو اندر پی خواجه به اسرا
تفرّج کن هممه آیات کبری
(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۸۳/ب/۱۹۵)
- ۱۸- زنو هر لحظه ایمان تازه گردان
مسلمان شو مسلمان شو مسلمان
(همان: ۱۲۵/ب/۹۶۵)

■ إِنَّهُ لَيَغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً

۱- مجلسی، بی تا: ۲۰۴/۲۵ و ۱۸۳/۶۰

۲- شعیری، ۱۴۰۵: ۵۷

۳- حارثی، ۱۴۰۵: ۱۵۰

۴- حارثی، ۱۳۸۴: ۱۹۲

در منابع «۱»، «۳» و «۴» حدیث بدین صورت ذکر شده است «إِنَّهُ لَيَغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ بِالنَّهَارِ سَبْعِينَ مَرَّةً» و در منبع شماره ۲ «به صورت «إِنَّهُ لَيَغَانُ عَلَى قَلْبِي حَتَّى أَسْتَغْفِرُ فِي الْيَوْمِ مِائَةً مَرَّةً» آمده است. دزفولیان نیز آن را - با ذکر منابع زیر - حدیث معرفی کرده است:

نهایه ابن اثیر (۱۸۰/۳)؛ جامع الصغیر (۱۰۳/۱)؛ صحیح مسلم (۷۲/۸)؛ کشف المحجوب (صص ۳۸۳ و ۵۰۷)؛ مرصاد العباد (ص ۱۴۳)؛ رساله قشیریه (صص ۹۴ و ۱۱۷)؛ عوارف المعارف (ص ۱۷۹)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۸)

- ۱۹- قریب آن هست کاو را رش نور است
بعید آن نیستی کز هست دور است
(همان: ۱۰۱/ب/۵۱۴)

■ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظُلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نَوْرِهِ فَمَنْ أَصَابَهُ ذَلِكَ النَّورُ اهْتَدَى وَمَنْ أَخْطَاهُ ضَلَّ

کلینی رازی، ۱۳۶۳: ۲۳۶/۵

در منبع مذکور، حدیث تا «ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نَوْرِهِ» آمده است و ادامه ی حدیث ذکر نشده است. دزفولیان، منابع زیر را برای آن یافته و ذکر کرده است:

کشف الاسرار (۵۷۰/۱ و ۵۴۳/۶)؛ شرح تعرف (۷۱۰/۲)؛ تمهیدات عین القضاء (صص ۵ و ۷۴)؛ کشف الحقایق (ص ۲۰)؛ مناهج الطالبین (ص ۲۱۲)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۶۹)

- ۲۰- حق اندر کسوت حق بین و حق دان
حق اندر باطل آنکه کار شیطان

(همان: ۱۰۷/ب/۶۳۱)

■ تُوْمِنُ بِالْقَدَرِ خَيْرُهُ وَ شَرُّهُ

۱- خرّمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۳۵۴

۲- مجلسی، بی‌تا: ۲۶۰/۵۶

در منبع شماره «۲»، حدیث بدین گونه ضبط شده است: «تُوْمِنُ بِالْقَدَرِ كُلُّهُ خَيْرُهُ وَ شَرُّهُ» بنا به تحقیق دزفولیان، این عبارت در منابع زیر نیز آمده است: مشکوه‌المصابیح (ص ۱۱)؛ نسائم گلشن (ص ۳۴۴)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۵)

۲۱- به جان خاک مزابل پاک رفته ز هرچ آن دیده از صد یک نگفته

(همان: ۱۱۹/ب/۸۵۹)

■ مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كُلَّ لِسَانُهُ

۱- طبرسی، ۱۳۸۵ق: ۱۷۶

طبرسی، عبارت بالا را از امام باقر (ع) نقل کرده است. دزفولیان نیز منابع زیر را - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۶۷)- برای آن آورده است: شرح خواجه ایوب، المنهج القوی (۵۸۰/۲)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۸۳)

۲۲- شریکم چون خسیس آمد در این کار خمولم بهتر از شهرت به بسیار

(همان: ۱۲۳/ب/۹۲۲)

■ تَرَكْتُ الدُّنْيَا لِخِسَّةٍ شُرَكَائِهَا

۱- ابن ابی فراس، بی‌تا: ۳۴۵/۱

در منبع بالا، حدیث به صورت زیر ضبط شده است:

■ فَمَا لَكَ لَا تَتَرَكِينَهَا تَرْفَعَا عَنْ خِسَّةٍ شُرَكَائِهَا

دزفولیان به نقل از الهی اردبیلی (ص ۳۴۲) آن را حدیث دانسته است (همان، ۱۳۸۲: ۵۱۱) و در تحقیقات خود می‌نویسد: «مضمون حدیث به صورت "تَرَكْنَا الدُّنْيَا لِسُرْعَةِ فَنَائِهَا وَ كَثَرَةِ عَنَائِهَا وَ خِسَّةٍ شُرَكَائِهَا" در فضائل الانام من رسائل حجة الاسلام الغزالی (ص ۹۳) آمده است».

(همان، ۱۳۸۲: ۵۸۶)

۲۳- جناب کبریایی لأبالی است
منزه از قیاسات خیالی است
(همان: ۱۰۲/ب/۵۴۶)

■ هُوَ لَا فِي الْجَنَّةِ وَلَا لِأَبَالِي بِعَصِيَانِهِمْ وَ هُوَ لَا فِي النَّارِ وَلَا لِأَبَالِي بِطَاعَتِهِمْ
حدیث بالا در هیچ منبعی یافت نشد. دزفولیان در مورد عبارت بالا می نویسد: «با کمی تفاوت در احادیث مثنوی (ص ۱۶۴) آمده است».
(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۲)

۲۴- ز نورش شد ولایت سایه گستر
مشارق با مغارب شد برابر
(همان: ۹۳/ب/۳۸۵)
۲۵- کنون هر عالمی باشد ز امت
رسولی را مقابل در نبوت
(همان: ۹۳/ب/۳۸۷)

■ غُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ
۱- طبرسی، ۱۳۸۰: ۳۳ و ۳۴ و ۱۷۰
۲- حلی، ۱۴۰۹: ۳۳۲
۳- حلی، بی تا: ۵۲۰
۴- مجلسی، بی تا: ۲۲/۲؛ ۳۰۷/۲۴
۵- مجلسی، ۱۳۶۳: ۲۶۲/۲
۶- حکیمی، ۱۳۸۰: ۴۴۷/۲
۷- حجازی، ۱۴۱۹: ۳۴
۸- آشتیانی، ۱۳۶۲: ۳۱/۱
در منبع شماره ۲ «گوینده‌ی این عبارت آشکارا ذکر نشده؛ فقط می نویسد: «فَقَوْلُهُ (ع) ...». دزفولیان منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:
تمهیدات عین القضاء (ص ۵)؛ مرصادالعباد (صص ۹۱ و ۲۷۵)؛ مقالات شمس تبریزی (ص ۳۱۲)؛
الانسان کامل (ص ۳۲۱)؛ مناقب العارفین (۳۶۷/۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۶۱)
سعادت پرور، حدیث را به گونه‌ای دیگر نیز ذکر کرده: «غُلَمَاءُ أُمَّتِي أَفْضَلُ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ» و منابع زیر را برای آن آورده است:

مستدرک (۳۲۰/۱۷)؛ بحار الأنوار (۲۲/۲)؛ الألفین (ص ۳۳۲)؛ منیه‌المريد (ص ۱۸۲)؛
عوالی اللثالی (۷۸/۴)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۱۹۲)

- ۲۶- لغت با اشتقاق و نحو با صرف همی گردد همه پیرامن حرف
(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۱۰۴/ب/۵۷۷)
- ۲۷- هر آن کاو جمله عمر خود در این کرد به هرزه صرف عمر نازنین کرد
(همان: ۱۰۴/ب/۵۷۸)
- ۲۸- ز جوش قشر خشک افتاد در دست نیابد مغز هر کاو پوست بشکست
(همان: ۱۰۴/ب/۵۷۹)

■ أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ

۱- مجلسی، بی تا: ۶۳/۲

۲- خرمشاهی، ۱۳۷۶ ش: ۱۸۴

۳- طباطبایی، ۱۳۷۸ ش: ۳۳۸/۱

۴- طباطبایی، ۱۳۸۱ ش: ۱۷۸

۵- کراجکی، ۱۴۱۰ ق: ۳۸۵/۱

۶- پاینده، ۱۳۸۲ ش: ۲۵۶

در منبع شماره ۱ آن را به «بعضی علماء» نسبت داده است.

دزفولیان نیز آن را حدیث دانسته و منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

کشف‌المحجوب (ص ۱۱)؛ احیاء علوم‌الدین (۳۲۲/۱)؛ عوارف‌المعارف (ص ۱۵۷)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۳)

- ۲۹- نه علم است آن که دارد میل دنیا که صورت دارد آلا نیست معنا
(همان: ۱۰۴/ب/۵۸۷)

■ لَا تَجْلِسُوا عِنْدَ كُلِّ عَالَمٍ، إِلَّا عَالَمٌ يَدْعُوَكُمْ مِنَ الْخَمْسِ إِلَى الْخَمْسِ:

مِنَ الشَّكِّ إِلَى الْيَقِينِ، وَ مِنَ الْكِبَرِ إِلَى التَّوَاضُّعِ، وَ مِنَ الرِّيَاءِ إِلَى الْإِخْلَاصِ، وَ مِنَ الْعِدَاوَةِ إِلَى
النَّصِيحَةِ، وَ مِنَ الرِّغْبَةِ إِلَى الزُّهْدِ

۱- آشتیانی، ۱۳۶۲ ش: ۱۷

۲- مجلسی، بی تا: ۲۰۵/۱

۳- فیض‌الاسلام، بی تا: ۱۲۰

۴- مشکینی، ۱۴۲۴ق: ۳۸۴

در منبع شماره‌ی «۲» گوینده‌ی حدیث مشخص نیست؛ فقط می‌گوید: «قال (ع)...» در منبع شماره‌ی «۳» نیز از امام موسی کاظم (ع) نقل شده است. دزفولیان نیز - به نقل از لاهیجی (ص ۴۶۱) - آن را حدیث دانسته است و خود در تحقیقاتش منبع زیر را برای آن یافته است:

انس‌التائبین (ص ۱۰۷)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۳)

بهشت و دوزخ و اعراف چه بود؟

۳۰- بگو سیمرغ و کوه قاف چه بود؟

(همان: ۸۲/ب ۱۶۶)

■ الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ

۱- قمی و شیخ مفید، ۱۴۱۴ق: ۵۲/۱؛ ۹۶/۲

۲- مجلسی، بی‌تا: ۵۲/۱؛ ۳۴۶/۴۳؛ ۲۹۷/۴۴؛ ۳۳۳/۶۳؛ ۸۰/۶۴ و ۲۳۲ و ۲۳۸ و ۲۴۲؛ ۲۲۰/۶۵ و ۲۲۱ و ۳۶۲؛ ۹۱/۷۰ و ۹۹؛ ۵۴/۷۴ و ۱۵۹ و ۱۶۷ و ۲۴۶/۷۵ و ۳۴۷

۳- خرمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۱۱۸ و ۱۴۰ و ۷۷۸

۴- حرانی، ۱۴۰۴ق: ۵۳ و ۳۶۳

۵- امام عسکری (ع)، ۱۴۰۹ق: ۲۳

۶- شعیری، ۱۴۰۵ق: ۸۵ و ۱۲۸

۷- فلسفی، ۱۳۶۸ش: ۲۰۳/۳

۸- صابری یزدی، ۱۳۷۵ش: ۶۱۶ و ۶۵۷

۹- حجازی، ۱۴۱۹ق: ۴۶۰

۱۰- قاضی قضاعی، ۱۳۶۱ش: ۵۱

۱۱- آشتیانی، ۱۳۶۲ش: ۲۰۳

۱۲- اربلی، ۱۳۸۱ق: ۵۴۵/۱

۱۳- مجدی، ۱۳۶۹ش: ۲۱۳

۱۴- ابن ابی فراس، بی‌تا: ۱۲۸/۱؛ ۲۰۴ و ۵۵۵/۲

۱۵- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹ش: ۲۸۱

۱۶- عاملی، بی‌تا: ۱۳

۱۷- عاملی، ۱۳۸۰ش: ۴۰

۱۸- عاملی، ۱۳۴۷ش: ۲۲

- ۱۹- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ش: ۱۹
- ۲۰- قمی، ۱۴۰۳ق: ۲۸۹
- ۲۱- طبرسی، ۱۳۷۰ش: ۴۳۹ و ۴۶۱
- ۲۲- قمی، ۱۴۰۴ق: ۳۶۳
- ۲۳- خراسانی، ۱۳۷۴ش: ۳۵۷/۱ و ۴۱۳
- ۲۴- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۴۸۸
- ۲۵- عاملی، ۱۴۰۹ق: ۱۷/۱۶
- ۲۶- مشکینی، ۱۴۲۴ق: ۲۴ و ۲۱۵ و ۶۸۹
- ۲۷- دیلمی، ۱۴۱۲ق: ۱۸/۱
- ۲۸- دیلمی، ۱۳۷۶ش: ۷۴
- ۲۹- مجلسی، بی‌تا: ۲۹۸
- ۳۰- کراچکی، ۱۴۲۱ق: ۱۳۹
- ۳۱- باقری بیدهندی، ۱۳۶۳ش: ۳۷
- ۳۲- طبرسی، ۱۳۸۵ق: ۲۶۶ و ۲۷۱
- دزفولیان نیز - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۱۱) - منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:
جامع‌الصغیر (۱۶/۲)؛ کنوزالحقایق (ص ۶۴)؛ شرح تعرف (۳/۱۱۹۰)
- (همان، ۱۳۸۲: ۵۴۵)
- ۳۱- از او تحصیل کن علم وراثت ز بهر آخرت می‌کن حراثت
(همان: ۱۰۵/ب ۵۹۳)
- مَنْ زَهَدَ فِي الدُّنْيَا وَ قَصَرَ أَمَلُهُ فِيهَا أُعْطَاهُ اللَّهُ عِلْمًا بَغَيْرِ تَعَلُّمٍ
- ۱- آشتیانی، ۱۳۶۲ش: ۳۴۰
- ۲- ابن ابی فراس، بی‌تا: ۱۳۱/۱
- ۳- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹ش: ۲۸۲
- ۴- دزفولیان آن را در حاشیه‌ی لاهیجی (ص ۴۶۲) یافته و می‌نویسد: «با اندک تفاوتی در مصباح الهدایه (ص ۳۷۴) نیز آمده است».
- (همان، ۱۳۸۲: ۵۷۴)

■ الدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ

۱- دیلمی، ۱۴۱۲ق: ۸۹/۱

- ۲- دیلمی، ۱۳۴۹ش: ۱۰/۲
 - ۳- مجلسی، بی تا: ۲۲۵/۶۷ و ۳۵۳؛ ۲۷/۷۰ و ۱۴۸
 - ۴- مجلسی، بی تا: ۲۲۹/۱
 - ۵- باقری بیدهندی، ۱۳۶۳ش: ۱۵۰
 - ۶- ابن ابی فراس، بی تا: ۹۲/۱ و ۱۸۳
 - ۷- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹ش: ۳۴۷
 - ۸- ابن طاووس حسینی، ۱۳۸۱ش: ۹۹
 - ۹- طبرسی، بی تا: ۱۰/۲
- دزفولیان نیز آن را حدیث دانسته و منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:
- مرصاد العباد (صص ۳۸ و ۶۲ و ۲۹۵)؛ تمهیدات (ص ۱۹۳)؛ مصباح الهدایه (ص ۲۸۵)؛ اسرار التوحید (۱۰/۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۷۴)

۳۲- زحق هر یکی حظی و قسمی است	معاد و مبدأ هر یک به اسمی است
(همان: ۸۷/ب/۲۷۶)	
۳۳- کرامت آدمی را اضطرار است	نه آن کاو را نصیب از اختیار است
	(همان: ۱۰۲/ب/۵۵۲)

■ السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ

- ۱- مجلسی، بی تا: ۱۱۷/۷۴
 - ۲- قمی، ۱۳۹۸ق: ۳۵۶
 - ۳- قمی، بی تا: ۳۹۷
 - ۴- فلسفی، ۱۳۶۸ش: ۲۰۴/۲؛ ۱۴۰/۳
 - ۵- حجازی، ۱۴۱۹ق: ۷۰
 - ۶- ابن ابی فراس، بی تا: ۹۲/۲
 - ۷- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۵۲۹
- در منابع شماره‌ی «۱» و «۶» فقط قسمت اول حدیث ذکر شده است. دزفولیان، منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:
- جامع‌الصغیر (۳۶/۲)؛ شرح تعرف (۷۷/۲)؛ نفحات الانس (ص ۲۳۳)؛ مرصادالعباد (ص ۳۳۴)؛ تمهیدات (ص ۱۸۲)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۵۵)

- ۳۴- بدان خردی که آمد حبه‌ی دل خداوند دو عالم راست منزل
(همان: ۸۱/ب/۱۴۹)
- ۳۵- چرا کردند نامش عرش رحمان چه نسبت دارد او با قلب انسان
(همان: ۸۴/ب/۲۱۲)
- ۳۶- بین برآب قلب عرش رحمان ز خط عارض زیبای جانان
(همان: ۱۱۵/ب/۷۸۸)

■ أَنْ قَلْبَ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ (عَرْشُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ)

۱- مجلسی، بی‌تا: ۳۹/۵

دزفولیان نیز آن را حدیث دانسته و می‌نویسد: «این حدیث در مشکوه المصابیح (ص ۴۳۳) و انسان کامل (ص ۱۲۷) با اندکی تفاوت آمده است. و در نسائم گلشن (ص ۳۴۹) به صورت متن لاهیجی ذکر شده و در کشف‌الحقایق به صورت "قلب المومن عرش الله اکبر" به کار رفته است».

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۴)

- ۳۷- نخستین آیتش عقل کل آمد که دردی همچو باء بسمل آمد
(همان: ۸۴/ب/۲۰۲)

■ أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۹۷/۱ و ۱۰۲ و ۳۰۹/۵۴ و ۳۶۳؛ ۲۱۲/۵۵

۲- قمی، بی‌تا: ۵۳

۳- عاملی، ۱۳۸۰ ش: ۲۸۹ و ۶۴۷

دزفولیان نیز آن را حدیث دانسته و به نقل از - احادیث مثنوی (ص ۲۰۲) - منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

الآلی المصنوعه (۱۲۹/۱)؛ وافی فیض (۱۷/۱)؛ احیاء علوم‌الدین (۸۹/۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۹)

سعادت پرور نیز منابع زیر را برای حدیث بالا ذکر کرده است:

سعد‌السعود (ص ۲۰۲)؛ عوالی‌الثالی (۹۹/۴)؛ الجواهر السنیة (صص ۱۴۵ و ۳۳۱)؛ بحار‌الأنوار (۹۷/۱ و ۱۰۵، ۳۰۹/۵۴ و ۳۶۳)؛ شرح نهج‌البلاغه ابن‌ابی‌الحدید (۱۸۵/۱۸)؛ تذکره الموضوعات (صص ۲۸ و ۲۹)؛ فیض‌القدير شرح الجامع‌الصغير (۶۶۸/۴)؛ کشف‌الخفاء (۲۳۷/۱ و ۲۶۳)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۱۱۱)

۳۸- حدیث قدسی این معنی بیان کرد و بی تبصر و بی یسّمیع عیان کرد

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۸۰/ب/۱۴۲)

۳۹- درون جان محبوب او مکان یافت ز بی یسّمیع و بی تبصر نشان یافت

(همان: ۹۴/ب/۴۰۱)

■ لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَّافِلِ مُخْلِصاً لِي حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أُحِبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا

۱- دیلمی، ۱۴۱۲ق: ۹۱/۱

۲- مجلسی، بی تا: ۲۲/۶۷؛ ۶۵۵/۷۲

۳- خرّمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۲۹۸ و ۳۰۴

۴- مجلسی، ۱۳۷۹ش: ۱۰۰

۵- شعیری، ۱۴۰۵ق: ۸۱

۶- عاملی، ۱۳۸۰ش: ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۳۳۴

۷- کلینی رازی، ۱۳۶۲ش: ۳۵۲/۲

۸- طبرسی، ۱۳۸۵ق: ۱۴۷

۹- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ش: ۴۶۵

۱۰- حارثی، ۱۴۰۵: ۳۶۷

۱۱- حارثی، ۱۳۸۴ش: ۴۴۱

۱۲- کلینی رازی، ۱۳۷۵ش: ۶۷۴/۵

دزفولیان عبارت بالا را حدیث قدسی دانسته و - به نقل از الهی اردبیلی - منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

مرموزات اسدی (ص ۸۰)؛ کنز العمال (۲۰۵/۱)؛ اصول کافی (۵۳/۴ و ۵۴)؛ احیاء علوم الدین (۲۹۸/۴)؛ اسرار التوحید (۱۹/۱)؛ کلیات قاسم انوار، رساله در بیان علم (ص ۳۹۹)، عطف الالف مألوف (ص ۹۱).

(همان، ۱۳۸۲: ۵۳۹)

سعادت پرور منابع زیر را برای حدیث بالا ذکر کرده است:

اصول کافی (۳۵۲/۲، حدیث ۷ و ۸)؛ وسائل الشیعه (۷۲/۴)؛ مستدرک الوسائل (۵۸/۳)؛ بحار الأنوار (۲۲/۶۷، ۱۵۵/۷۲، ۳۱/۸۴)؛ ارشاد القلوب (۹۱/۱)؛ عوالی الثالی (۱۰۳/۴)؛

المؤمن (ص ۲۲)؛ محاسن (۲۹۱/۱)؛ مشکاه‌الأنوار (ص ۱۴۷)؛ حلیه‌الاولیاء (۱۰۳/۴، ۸۲/۱ و ۹۹)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۸۶)

اما در منابع مورد تحقیق ما، حدیث به صورت‌های مختلف آمده است که برای نمونه به دو مورد اشاره می‌شود:

■ قَالَ اللَّهُ مَا تَحَبَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَيَتَحَبَّبُ إِلَيَّ بِالنَّافِلَةِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَلِسَانَهُ الَّذِي يَنْطِقُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا. (مجلسی، بی‌تا: ۲۲/۶۷)

■ مَا يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَيَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا. (بسطامی، ۱۳۸۴ ش: ۳۶۷ و ۴۴۱)

هزاران نقش بر لوح عدم زد

۴۰- چو قاف قدرتش دم بر قلم زد

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۷۳/۴)

■ كَانَ اللَّهُ وَ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۲۳۸ و ۲۳۴/۵۴

۲- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ ش: ۴۲۲

در منابع مذکور به حدیث بودن عبارت بالا، اشاره‌ای نشده است.

دزفولیان به نقل از الهی اردبیلی عبارت بالا را حدیث نبوی دانسته و منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

اورادالاحباب (ص ۴)؛ نفحات الانس (صص ۱۴ و ۵۵۴)؛ نقدالنصوص (ص ۶۷)؛ رساله‌های شاه نعمه الله ولی، جلد چهارم، رساله‌ی بیان اصطلاحات (ص ۳۰). اما در اسرارالمرفوعه (ص ۲۶۳)؛ و مشارق انوارالیقین (ص ۲۷) و فتوحات مکیه (۲/۱۴۹ و ۲۲۶) به صورت «كان الله و لاشيء معه» به کار رفته است. (همان، ۱۳۸۲: ۵۳۷)

که نبود فربه‌ی مانند آماس

۴۱- برو ای خواجه خود را نیک بشناس

(همان: ۸۸/۲۹۴)

بجو از خویش هر چیزی که خواهی

۴۲- تویی تو نسخه‌ی نقش الهی

(همان: ۹۶/۴۳۳)

که از ذات خودت تعریف کردند

۴۳- به سرعت زان سبب تکلیف کردند

(همان: ۱۰۳/۵۵۶)

■ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

۱- مجلسی، بی تا: ۳۲/۲؛ ۳۲۴/۵۷؛ ۹۹ و ۹۱/۵۸؛ ۲۹۳/۶۶

۲- حکیمی، ۱۳۸۰ ش: ۲۱۲/۱

۳- حجازی، ۱۴۱۹ ق: ۳۶

۴- کلینی رازی، ۱۳۶۳ ش: ۱۴۲/۱؛ ۵۸/۶

۵- باقری بیدهندی، ۱۳۶۳ ش: ۱۲۷

۶- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ ش: ۳۸۳ و ۳۸۵ و ۵۹۸

۷- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۶۰ ش: ۲۵۷

۸- خوانساری، ۱۳۶۶ ش: ۲۹۷/۱؛ ۲۶/۲؛ ۳۸۷/۷

۹- مشکینی، ۱۴۲۴ ق: ۱۲۹

۱۰- فیض الاسلام، بی تا: ۱۶۲

۱۱- عاملی، ۱۳۸۰ ش: ۲۳۴

۱۲- صابری یزدی، ۱۳۷۵ ش: ۷۸

۱۳- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹ ش: ۳۹۱

۱۴- تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ ش: ۲۳۲

این حدیث در منبع شماره‌ی «۱۱» حدیث قدسی دانسته شده و در شماره‌ی «۱۲» به امام علی (ع) نسبت داده شده است. دزفولیان می‌نویسد: «این حدیث در شرح نهج‌البلاغه (۵۴۷/۴) منسوب به امیرمؤمنان علی (ع) است و با تعبیر "اذا عرف نفسه" جزو احادیث نبوی آمده است» و - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۱۶۷) - منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

کنوزالحقایق (ص ۹)؛ مؤلف اللؤلؤ المرصوع (ص ۸۶) به نقل از ابن تمیمه آن را از موضوعات شمرده است.

(همان، ۱۳۸۲: ۵۵۶)

سعادت پرور، منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

غررالحکم (ص ۳۳۲)؛ بحار الأنوار (۴۵۶/۹۲)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۲۱۹)

نبی را در ولایت محرم آمد

۴۴- ولی از پیروی چون همدم آمد

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۹۱/ب: ۳۴۰)

■ لَحْمُكَ لَحْمِي وَ دَمُكَ دَمِي

۱- طبرسی، بی‌تا: ۷۵/۲

۲- اربلی، ۱۳۸۱ق: ۲۸۷/۱

۳- حلی، ۱۴۱۱ق: ۱۰۹

دزفولیان بدون اظهار نظر در حدیث بودن یا نبودن آن - به نقل از صائِن‌الدین ترکه (ص ۱۳۰) - آن را در تعلیقات خویش آورده است. (همان، ۱۳۸۲: ۲۷۰)

۴۵- ببین اکنون که کور و کر شبان شد علوم دین همه بر آسمان شد

(همان: ۱۲۲/ب ۹۰۸)

۴۶- نماند اندر میانه رفیق و آزر نمی‌دارد کسی از جاهلی شرم

(همان: ۱۲۲/ب ۹۰۹)

۴۷- همه احوال عالم باژگون است اگر تو عاقلی بنگر که چون است

(همان: ۱۲۲/ب ۹۱۰)

■ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَ يَكْثَرَ الْجَهْلُ

۱- خرّمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۲۱۸

۲- نیشابوری، بی‌تا: ۴۸۵/۲

۳- ابن طاووس حسینی، ۱۳۷۰ش: ۹۳

۴- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۳۳۷

در منابع مذکور حدیث به صورت زیر ذکر شده است:

■ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَ يَظْهَرُ الْجَهْلُ

دزفولیان می‌نویسد: «این حدیث در تعلیقات نسائم گلشن (ص ۳۴۳) به نقل از مشکوه المصابیح (ص ۴۶۹) بدین صورت آمده است: انّ من اشراط الساعة ان يرفع العلم و يكثر الزنا و يكثر شرب الخمر و يقل الرجال و يكثر النساء حتى يكون لخمسين امرأة القيم الواحد و نیز در کشف الاسرار (۱۸۴/۹)».

(همان، ۱۳۸۲: ۵۸۵ و ۵۸۶)

۴۸- نگردد جمع هرگز علم با آز ملک خواهی سگ از خود دور انداز

(همان: ۱۰۴/ب ۵۸۸)

فرشته ناید اندر وی ضرورت

(همان: ۱۰۴/ب ۵۹۱)

۴۹- درون خانه‌ای کاو هست صورت

■ لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ أَوْ تَصَاوِيرُ

۱- مجلسی، بی تا: ۵۴/۶۲

۲- صابری یزدی، ۱۳۷۵ش: ۷۰۰

۳- ابن طاووس حسینی، ۱۴۰۰ق: ۲۲۰/۱

در منبع شماره‌ی «۱» قسمت پایانی حدیث به صورت «... فیهِ کلب و لا سوره» و در شماره‌ی «۲» تا واژه‌ی «کلب» و در شماره‌ی «۳» به صورت «... فیهِ کَلْبٌ وَ لَا صُورَةٌ وَ فِی رِوَايَةٍ وَ لَا تَمَائِيلُ» آمده است. دزفولیان، منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

مشکوٰه المصابیح (ص ۳۸۵)؛ جامع الصغیر (۳۲۵/۱)؛ نسائم گلشن (ص ۳۵) و علاوه کرده که این حدیث در کشف الاسرار (۵۲۲/۱) از جبرئیل نقل شده است. (همان، ۱۳۸۲: ۵۷۳)
سعادت پرور، متن حدیث را با اندکی تفاوت آورده و منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:
وسائل الشیعه (۱۷۴/۵)؛ بحار الأنوار (۱۷۷/۵۶، ۵۳/۶۲، ۱۵۹/۷۳، ۲۴۴/۸۰ و ۲۹۰)؛ محاسن (۶۱۵/۲)؛

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۲۸۸)

۵۰- چو ذات پاک گردد از همه شین نمازت گردد آنگه قره العین

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۱۳۸۲/ب/۹۵)

■ حُبِّ إِلَىٰ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثُ الطَّيِّبِ وَ النَّسَاءِ وَ قُرَّةَ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ

۱- مجلسی، بی تا: ۱۴۱/۷۳

۲- خرّمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۷۷

۳- قمی، ۱۳۶۲ش: ۱۶۵/۱

۴- نیشابوری، بی تا: ۳۷۳/۲

۵- مجدی، ۱۳۶۹ش: ۱۹۶

۶- کراجکی، ۱۳۹۴ق: ۳۱

۷- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۴۳۷

۸- مشکینی، ۱۴۲۴ق: ۲۵۲

حدیث در منابع مذکور با تفاوت اندکی ذکر شده است و در منابع «۴» و «۶» بدون تصریح به نام گوینده‌اش آمده - به صورت «قال (ع)» -؛ دزفولیان نیز منابع زیر را - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۶۸) - برای آن آورده است:

کیمیای سعادت (۳۰۵/۱)؛ کشف المحجوب (ص ۴۵۷)؛ کشف الاسرار (۶۰۰/۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۶۴)

سعادت پرور، منابع زیر را برای حدیث بالا ذکر کرده است :

وسائل الشیعه (۱۴۴/۲)، بحار الأنوار (۱۴۱/۷۳ و ۱۴۲، ۲۱۱/۷۹)؛ خصال (۱۶۵/۱)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۲۰۴)

۵۱- جهان انسان و انسان شد جهانی از این پاکیزه‌تر نبود بیانی

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۸۰/ب/۱۴۰)

۵۲- شعاع آفتاب از چارم افلاک نگردد منعکس جز از سر خاک

(همان: ۸۷/ب/۲۶۴)

۵۳- تو بودی عکس معبود ملایک از آن گشتی تو مسجود ملایک

(همان: ۸۷/ب/۲۶۵)

۵۴- از آن دانسته‌ای تو جمله اسما که هستی صورت عکس مسما

(همان: ۸۸/ب/۲۸۰)

۵۵- به سرعت زان سبب تکلیف کردند که از ذات خودت تعریف کردند

(همان: ۱۰۳/ب/۵۵۶)

۵۶- گل آدم در آن دم شد مخمر که دادش بوی آن زلف معطر

(همان: ۱۱۵/ب/۷۷۴)

■ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

۱- طبرسی، ۱۴۰۳ق: ۳۲۳/۲ و ۳۴۴ و ۴۱۰

۲- طبرسی، بی تا: ۷۸/۴

۳- مجلسی، بی تا: ۱۷۶/۱۰؛ ۱۰۳/۵۴؛ ۳۳/۵۸

۴- قمی، ۱۳۹۸ق: ۱۰۳؛ ۱۵۲؛ ۱۵۳

۵- قمی، بی تا: ۱۴۸

۶- حکیمی، ۱۳۸۰ش: ۶۸۷/۱

۷- حجازی، ۱۴۱۹ش: ۶۴

۸- ابن طاووس حسینی، ۱۴۰۰ق: ۳۵۰/۲

۹- قمی، ۱۳۷۸ق: ۱۲۰/۱

۱۰- جزائری، ۱۴۰۴ق: ۲۸ و ۲۹

۱۱- کلینی رازی، ۱۳۶۲ش: ۱۳۴/۱

۱۲- کراچکی، ۱۴۱۰ق: ۱۶۷/۲ و ۱۶۸

۱۳- عطاردی، ۱۴۰۶ق: ۲۶/۱

دزفولیان - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۱۱۵) - منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:
 صحیح بخاری (۵۶/۴)؛ صحیح مسلم (۱۴۹/۸)؛ مسند احمد (۳/۱۵۲)؛ جامع‌الصغیر (۴/۲)؛
 کنوزالحقایق (ص ۱۵۴)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۳)

۵۷- اگر خواهی که گردی مرغ پرواز جهان جیفه پیش کرکس انداز
 (همان: ۱۲۴/ب/۹۳۹)

۵۸- به دونان ده مر این دنیای غدار که جز سگ را شاید داد مردار
 (همان: ۱۲۴/ب/۹۴۰)

■ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ وَ تَرَكُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ عِبَادَةٍ

۱- دیلمی، ۱۴۱۳ق: ۲۱/۱

۲- دیلمی، ۱۳۷۶ش: ۸۸

۳- مجلسی، بی تا: ۲۵۸/۵۱ و ۲۳۹/۶۷ و ۳۱۵: ۲۰/۷۰ و ۹۰ و ۱۱۹: ۲۳/۷۵

۴- مجلسی، بی تا: ۲۴۶/۱

۵- مجلسی، ۱۳۷۸ش: ۵۴۳

۶- خرّمشاهی، ۱۳۷۶ش: ۷۷۰

۷- صابری یزدی، ۱۳۷۵ش: ۶۱۸

۸- حکیمی، ۱۳۸۰ش: ۱۱۱/۴

۹- قمی، ۱۳۶۲ش: ۲۵/۱

۱۰- حجازی، ۱۴۱۹ق: ۵۴۰

۱۱- نیشابوری، بی تا: ۴۴۱/۲

۱۲- آشتیانی، ۱۳۶۲ش: ۲۳۴

۱۳- کلینی رازی، ۱۳۶۲ش: ۱۳۱/۲ و ۳۱۷

۱۴- کراجکی، ۱۴۱۰ق: ۲۱۷/۱

۱۵- مجدی، ۱۳۶۹ش: ۱۹۸

۱۶- باقری بیدهندی، ۱۳۶۳ش: ۳۴

۱۷- ابن ابی فراس، بی تا: ۱۲۸/۱

۱۸- ابن ابی فراس، ۱۳۶۹ش: ۲۸۱

۱۹- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۷۷ش: ۲۱۵ و ۲۱۸

۲۰- امام جعفر صادق (ع)، ۱۳۶۰ش: ۱۳۵

۲۱- پاینده، ۱۳۸۲ش: ۴۳۷

۲۲- عاملی، ۱۴۰۹ق: ۹/۱۶

۲۳- تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ش: ۱۴۲

۲۴- خوانساری، ۱۳۶۶ش: ۳۹۵/۳؛ ۱۱۱/۷

در منابع «۳» (قسمت، ۱۱۹/۷۰) و «۱۱» عبارت بالا از امام صادق (ع) و در منابع «۱۳» و «۲۲» از امام سجاد (ع) و در «۷» و «۹» از امام باقر (ع) و در منبع «۸» و «۲۳» از امام علی (ع) و در منبع «۱۴» بدون نام گوینده، آمده است. صورت عبارت بالا نیز در منابع مذکور مختلف است؛ مثلاً یکی از صورت‌های آن بدین گونه است: «حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ وَ رَأْسُ الْعِبَادَةِ حُسْنُ الظَّنِّ بِاللَّهِ».

دزفولیان آن را در منابع زیر دیده است:

شرح تعرف (ص ۱۲۴۱)؛ انس التائبین (ص ۲۹۷)؛ اوراد الاحباب (ص ۳۵۱)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۸۷)

۵۹- چه کردی فهم از این دین‌العجایز که بر خود جهل می‌داری تو جایز

(همان: ۸۲/ب ۱۸۳)

■ عَلَيَّكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۱۳۵/۶۶ و ۱۳۶

دزفولیان - به نقل از احیاء العلوم (۵۷/۳) - آن را حدیث دانسته و اضافه کرده که «مؤلف اللؤلؤ المرصوع در صفحه ۵۱ آن را موضوع شمرده است».

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۶)

سعادت پرور، منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

بحار الأنوار (۱۳۵/۶۶ و ۱۳۶)؛ السیر الکبیر شیبانی (۳۷/۱)؛ الأحکام آمدی (۲۲۴/۴ و ۲۲۶)؛

کشف‌الخفاء (۷۰/۲)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۱۰۱)

نگنجد در مقام لی مع الله

۶۰- فرشته گر چه دارد قرب درگاه

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۷۹/ب ۱۱۸)

مقابل گردد اندر لی مع الله

۶۱- نبی چون آفتاب آمد ولی ماه

(همان: ۹۱/ب ۳۳۷)

نه هر کس یابد اسرار طریقت

۶۲- مجازی نیست احوال حقیقت

(همان: ۱۱۲/ب ۷۳۶)

■ لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ

۱- طباطبایی، ۱۳۷۸ ش: ۴۱۰/۱

۲- حارثی، ۱۳۸۴ ش: ۲۷۴

دزفولیان نیز آن را حدیث دانسته و منابع زیر برای آن ذکر کرده است:

کشف الاسرار (۳۱/۱ و ۲۶۹ و ۲۸۳، ۲۲۸/۲)؛ کشف المحجوب (ص ۴۸۰)؛ احادیث مثنوی (ص ۳۹)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۲)

سعادت پرور، منابع زیر را برای آن ذکر کرده‌اند:

بحار الأنوار (۳۶۰/۱۸، ۲۴۳/۷۹)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۸۰)

۶۳- در آلاء فکر کردن شرط راه است ولی در ذات حق محض گناه است

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۷۹/ب/۱۱۱)

■ تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللَّهِ

۱- مجلسی، بی تا: ۳۲۲/۶۸

۲- مجدی، ۱۳۶۹ ش: ۱۷۹

۳- پاینده، ۱۳۸۲ ش: ۳۸۹

در منبع شماره‌ی «۱» حدیث بدین گونه ضبط شده است: «تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللَّهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا قُدْرَهُ» دزفولیان آن را - به نقل از احادیث مثنوی (ص ۱۴۲)، - حدیث دانسته و منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

جامع الصغیر (۱۳/۱)؛ کنوز الحقایق (ص ۵۲)؛ قصص الانبیاء ثعلبی (ص ۱۰)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۱)

۶۴- منزّه ذاتش از چند و چه و چون «تعالی شأنه عما يقولون»

(همان: ۷۹/ب/۱۰۹)

■ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ

۱- طبرسی، بی تا: ۴/۱

۲- مجلسی، بی تا: ۲۹۲/۶۶، ۲۳/۶۸

۳- مجلسی، بی تا: ۲۹/۲

۴- ابن فهد حلی، ۱۳۸۱ ش: ۳۴۷

۵- کلینی رازی، ۱۳۶۳ش: ۳۰۸ و ۲۶۴/۴؛ ۳۷۹/۵
 دزفولیان - به نقل از منطق الطیر (ص ۲۷۵) - منابع زیر را برای آن معرفی کرده است:

کشف الاسرار (۲۰۲/۶)؛ (۱۳۵/۱۰ و ۳۰۹)؛ مشارق انوار یقین (ص ۱۲)؛ کتاب المبین (۳۵/۱).
 (همان، ۱۳۸۲: ۵۴۱)

۶۵- ورا قبله میان شرق و غرب است ازیرا در میان نور غرق است
 (همان: ۹۳/۳۸۲)

■ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ قِبْلَتِي

۱- قمی، ۱۳۷۸ق: ۲۵۶/۱

۲- عطاردی، ۱۴۰۶ق: ۴۱۷/۲

۳- قمی، ۱۴۰۴ق: ۲۷۶/۱ و ۲۷۸

۴- کلینی رازی، ۱۳۶۲ش: ۲۱۵/۳

میان ضبط دزفولیان - که به نقل از لاهیجی (ص ۲۸۹) آن را حدیث دانسته است - و منابع دیگر، اندک تفاوتی دیده می‌شود و آن این که کلمه‌ی پایانی عبارت، در منابع دیگر «قِبْلَةُ» آمده است. عبارت در منابع «۱» و «۲» به امام رضا (ع) اسناد داده شده و در منبع «۴» به امام جعفر صادق (ع)، و در منبع «۳» به حدیث بودن آن اشاره‌ای نشده است.

۶۶- منجم چون ز ایمان بی نصیب است اثر گوید که از شکل غریب است
 (همان: ۸۵/۲۳۸)

■ مَنْ آمَنَ بِالنُّجُومِ فَقَدْ كَفَرَ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۳۰/۵۶

دزفولیان منابع زیر را به نقل از تعلیقات حدیقه (ص ۷۲۲)، برای آن ذکر کرده است:
 وسائل الشیعه (۵۴۴/۳)؛ چهل مجلس سمنانی (ص ۹۲)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۵۳)

۶۷- سواد الوجه فی الدارین درویش سواد اعظم آمد بی کم و بیش
 (همان: ۷۹/۱۲۶)

■ الْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ

۱- مجلسی، بی‌تا: ۳۰/۶۹

۲- مشکینی، ۱۴۲۴ق: ۳۱۴و۲۴۷

دزفولیان به نقل از الهی اردبیلی در مورد حدیث بالا می‌نویسد: «این عبارت به عنوان حدیث پیامبر (ص) مشهور است (کشف‌الخفاء (۸۷/۲)، ولی امام صاغانی در رساله‌ی خود، آن را از موضوعات شمرده است (تعلیقات حدیقه، ص ۱۴۳). و در اورادالاحباب (ص ۳۸) و شرح سطحیات (ص ۳۳۳)، روزبهان آن را شطح ابوعلی نورباطی معرفی کرده است».

(همان، ۱۳۸۲: ۵۴۲)

سعادت پرور، منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

عوالی‌آلنالی (۴۰/۱)؛ بحارالأنوار (۳۰/۶۹)

(سعادت پرور، ۱۳۸۴: ۸۴)

■ اِذَا تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ

۱- ابن فهد حلی، ۱۳۸۱ش: ۳

در منبع بالا به گوینده‌ی حدیث اشاره‌ای نشده است. دزفولیان منابع زیر را - به نقل از الهی اردبیلی - برای آن نقل می‌کند:

اورادالاحباب (ص ۳۷)؛ تمهیدات (صص ۲۰ و ۱۴۲ و ۲۱۵)

و در ادامه می‌نویسد: «این قول در رباب نامه (ص ۳۴۶) به پیغمبر (ص) منسوب است و در اسرارالتوحید، (ص ۲۹۸) با اندکی تفاوت جزو سخنان ابوسعید در تعریف تصوّف نقل شده است: شیخ ما گفت: "التصوّف اسم واقع فاذا تمّ فهو الله." در طبقات الصوفیه، (ص ۵۵۵) به ابوعبدالله دونی نسبت داده شده و در نفحات الانس نیز (ص ۲۶۷) آمده است».

(دزفولیان، ۱۳۸۲: ۵۴۲)

بدو منزل شده ادعوا الی الله

۶۸- بدو ختم آمده پایان این راه

(همان: ۷۴/ب/۲۰)

که «ولتصنع علی عینی» که را گفت

۶۹- خرد دارد از این صد گونه اشگفت

(همان: ۱۱۴/ب/۷۶۰)

■ لَوْ لَا كَيْفَ لَمَّا خَلَقْتَ الْأَفْلَاكَ

۱- طبرسی، ۱۳۸۰: ۴۳ و ۲۲۱

۲- کلینی رازی، ۱۳۶۳: ۳۱۲/۱؛ ۹۶/۶

۳- جزائری، ۱۳۸۱ش: ۷۲۵

۴- حارثی، ۱۳۸۴ش: ۲

۵- قمی، بی تا: ۱۶۳/۱

در منابع مذکور، به جز در منبع شماره «۳»، عبارت بالا، به صورت حدیث قدسی ضبط شده است. دزفولیان نیز، عبارت بالا را حدیث قدسی دانسته و منابع زیر را برای آن ذکر کرده است:

کشف‌الخفاء (۱۶۴/۲)؛ مشرب‌الارواح (ص ۵۴)؛ فیه ما فیه (صص ۴۶ و ۱۰۵)

(همان، ۱۳۸۲: ۵۳۸)

۷۰- شده او پیش و دل‌ها جمله در پی گرفته دست جان‌ها دامن وی

(همان: ۷۴/ب ۲۲)

■ الشَّرِيعَةُ أَقْوَالِي، وَ الطَّرِيقَةُ أَعْمَالِي، وَ الْحَقِيقَةُ أَحْوَالِي

۱- حارثی، ۱۳۸۴ش: ۲۵

۲- مشکینی، ۱۴۲۴ق: ۵۱۵

دزفولیان - به نقل از جامع الاسرار (ص ۳۴۶) - ظاهراً آن را حدیث دانسته است. (همان،

۱۳۸۲: ۵۳۹)

نتیجه‌گیری

در این مقاله، تنها از دید منبع‌شناسی احادیث، به بررسی گلشن راز شیخ محمود شبستری پرداخته شد. و ابیاتی که در بردارنده مضامین و مفاهیم احادیث نبوی بودند، مشخص شد و احادیثی که به گونه‌ای با آن ابیات در ارتباط بودند، معین، و منابع و مآخذ هریک از احادیث نیز ذکر شد. احادیثی که منابع بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند، به قرار زیر است:

۱- الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ

۲- مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

۳- حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ وَ بَرَكُ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ عِبَادَةٍ

شاید بتوان یکی از دلایل استفاده‌ی زیاد از این احادیث را در تفکرات و بینش‌های عرفانی جستجو کرد، چرا که عرفان نیز حامل پیام‌هایی چون: شناخت نفس و ترک هواها و امیال نفسانی، دنیاگریزی و ... است و بیشتر مبتنی بر کشف و شهود است، نه عقل و استدلال و منطق؛ خاصه، عرفان شبستری که خود با فلسفه، میانه‌ی خوبی نداشته و معتقد است که از راه عقل و استدلال نمی‌توان به شناخت حق نایل شد.

همچنین احادیث:

۱- خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ

۲- مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ

به ترتیب: ۶ و ۵ بیت را به خود اختصاص داده‌اند و بیشتر مورد توجه شبستری بوده‌اند. شاید بتوان دلیل آن را توجه به اندیشه‌ی وحدت وجودی ذکر کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱- ترجمه‌ی سید ابوالحسن موسوی همدانی

۲- ترجمه‌ی سید ابوالحسن موسوی همدانی

۳- ترجمه‌ی سید ابوالحسن موسوی همدانی

منابع و مآخذ

آشتیانی، میرزا احمد. (۱۳۶۲). *طرائف‌الحکم یا اندرزهای ممتاز*. چاپ سوم. تهران: کتابخانه‌ی صدوق.

ابن‌ابی‌فراس، ورام. (بی‌تا). *مجموعه‌ی ورام (تنبيه الخواطر)*. چاپ اول. قم: مکتب فقیه.

_____ . (۱۳۶۹). *مجموعه‌ی ورام - آداب و اخلاق در اسلام*. ترجمه‌ی محمدرضا عطایی. چاپ اول. مشهد: آستان‌قدس.

ابن‌طاووس حسینی، سید علی. (۱۴۰۰ ق). *الطرائف فی معرفه مذاهب الطوائف*. چاپ اول. قم: خیام.

_____ . (۱۳۷۴). *الطرائف*. ترجمه‌ی داوود الهمامی. چاپ دوم. قم: نوید اسلام.

_____ . (۱۳۷۰). *الملاحم و الفتن فی ظهور الغائب المنتظر*

(عج). چاپ اول. قم: رضی.

_____ . (۱۳۸۱). *محاسبه‌ی نفس یا روش پیگیری از وقوع جرم*.

چاپ اول. ترجمه‌ی عباس علی محمودی. تهران: فیض کاشانی.

_____ . (۱۳۷۹). *مهج الدعوات*. ترجمه‌ی محمدتقی طبسی. چاپ

اول. تهران: رایحه.

- ابن فهد حلی، احمد. (۱۳۸۱). *آداب راز و نیاز به درگاه بی‌نیاز*. ترجمه‌ی محمدحسین نائینی. چاپ اول. تهران: کیا.
- اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی بن ابی الفتح. (۱۳۸۱ ق). *کشف الغمه فی معرفه الأئمه*. چاپ اول. تبریز: بنی هاشم.
- _____ . (۱۳۸۲). *کشف الغمه - ترجمه و شرح زواره‌ای*. ترجمه‌ی علی بن حسین زواره‌ای. چاپ سوم. تهران: انتشارات اسلامی.
- امام جعفر صادق (ع). (۱۳۷۷). *مصباح الشریعه*. ترجمه‌ی عبدالرزاق گیلانی. چاپ اول. تهران: پیام حق.
- _____ . (۱۳۷۹). *توحید مفضل*. ترجمه‌ی مولی محمدباقر بن محمد تقی مجلسی. چاپ اول. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____ . (۱۳۶۰). *مصباح الشریعه*. ترجمه‌ی حسن مصطفوی. چاپ اول. تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.
- امام عسکری (ع). (۱۴۰۹ ق). *التفسیر المنسوب الی الامام الحسن العسکری (ع)*. چاپ اول. قم: مدرسه‌ی امام مهدی.
- امام علی بن ابی طالب (ع). (۱۳۷۸). *نهج البلاغه*. ترجمه‌ی سید جعفر شهیدی. چاپ چهاردهم. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- باقری بیدهندی، ناصر. (۱۳۶۲). *گنج حکمت یا احادیث منظوم*. چاپ اول. قم: کتاب‌فروشی و نشر روح.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). *نهج الفصاحه*. چاپ چهارم. تهران: دنیای دانش.
- تبریزی، شمس. (۱۳۶۹). *مقالات شمس تبریزی*. تصحیح محمد علی موحد. تهران: نشر خوارزمی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد. (۱۳۶۶). *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم*. چاپ اول. قم: دفتر تبلیغات.
- جزائری، سید نعمت‌الله. (۱۳۸۱). *قصص الأنبياء (قصص قرآن)*. ترجمه‌ی فاطمه مشایخ. چاپ اول. تهران: انتشارات فرحان.

_____ . (۱۴۰۴ ق). *النور المبين في قصص الأنبياء والمرسلين*. چاپ

اول. قم: آیت الله مرعشی.

حارثی، محمد بن حسین بن عبدالصمد، معروف به شیخ بهایی. (۱۴۰۵ ق). *مفتاح الفلاح*

في عمل اليوم والليله. چاپ اول. بیروت: دارالاضواء.

_____ . (۱۳۸۴). *منهاج النجاح في*

ترجمه‌ی مفتاح الفلاح. ترجمه‌ی علی بن طیفور بسطامی. چاپ ششم. تهران: حکمت.

حجازی، سید مهدی. (۱۴۱۹ ق). *درر الأخبار*. ترجمه‌ی سید علی رضا حجازی و محمد

عیدی خسروشاهی. چاپ اول. قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.

حرانی، ابن شعبه. (۱۴۰۴ ق). *تحف العقول عن آل الرسول (ص)*. چاپ دوم. قم: جامعه‌ی

مدرسین.

حسکانی، حاکم. (۱۴۱۱ ق). *شواهد التنزيل لقواعد التفضيل*. چاپ اول. تهران: مؤسسه‌ی

طبع و نشر.

حکیمی، اخوان. (۱۳۸۰). *الحياه*. ترجمه‌ی احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ

اسلامی.

حلی، جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر. (۱۱۶۱ ق). *كشف اليقين في فضائل امير*

المؤمنين (ع). چاپ اول. تهران: وزارت ارشاد.

_____ . (۱۹۸۲ م). *نهج الحق و كشف الصدق*. چاپ

اول. بیروت: دارالکتاب اللبنانی.

_____ . (بی تا). *الأفین*. ترجمه‌ی جعفر وجدانی. چاپ

اول. تهران: سعدی و محمودی.

_____ . (۱۴۰۹ ق). *الألفین*. چاپ دوم. قم: نشر

هجرت.

_____ . (۱۴۱۱ ق). *كشف اليقين في فضائل امير*

المؤمنين (ع). چاپ اول. تهران: وزارت ارشاد.

خراسانی، علم الهدی. (۱۳۷۴). *نهج الخطاب - سخنان پیامبر (ص) و امیرالمؤمنین (ع)*.

چاپ دوم. تهران: کتابخانه‌ی صدر.

- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۶). *پیام پیامبر*. چاپ اول. تهران: منفرد.
- خوانساری، آقا جمال‌الدین. (۱۳۶۶). *شرح آقا جمال‌الدین خوانساری بر غرر الحکم*. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
- دزفولیان، کاظم. (۱۳۸۲). *گلشن راز شیخ محمود شبستری*. چاپ اول. تهران: نشر طلایه.
- دشتی، مهدی. (۱۳۸۲). «تأملی دوباره در تفسیر کشف الاسرار میبیدی؛ ص ۳۱ تا ۵۱». *مجموعه مقالات سفینه*. شماره ۱. زمستان.
- دیلمی، ابومحمد حسن بن ابی الحسن. (۱۳۴۹). *ارشاد القلوب*. ترجمه‌ی سید هدایت‌الله مسترحمی. چاپ سوّم. تهران: مصطفوی.
- _____ (۱۳۷۶). *ارشاد القلوب*. ترجمه‌ی سید عباس طباطبایی. چاپ پنجم. قم: جامع مدرّسین.
- _____ (۱۴۱۲ ق). *ارشاد القلوب الی الصواب*. چاپ اول. قم: شریف رضی.
- سعادت پرور، حاج شیخ علی. (۱۳۸۴). *شرحی بر گلشن راز*. چاپ اول. تهران: انتشارات احیاء کتاب.
- شعیری، تاج‌الدین. (۱۴۰۵ ق). *جامع الأخبار*. چاپ اول. قم: انتشارات رضی.
- شیخ مفید، ابوعبدالله محمد بن محمد بن نعمان. (۱۴۱۳ ق). *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*. چاپ اول. قم: کنگره شیخ مفید.
- _____ (۱۳۷۷). *دفاع از تشیع - بحث‌های کلامی شیخ مفید (ره)*. ترجمه‌ی آقا جمال خوانساری. چاپ اول. قم: انتشارات مؤمنین.
- صابری یزدی، علی‌رضا. (۱۳۷۵ ش). *الحکم الزاهره*. ترجمه‌ی محمدرضا انصاری محلاتی. چاپ دوّم. قم: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۸۱). *آداب، سنن و روش رفتاری پیامبر گرامی اسلام*. ترجمه‌ی حسین استادولی. چاپ سوّم. تهران: انتشارات پیام آزادی.

- _____ (۱۳۷۸). *سنن النبى (ص)*. ترجمه‌ی محمد هادی فقهی. تهران: کتاب فروشی اسلامیه. چاپ هفتم.
- طبرسی، ابوالفضل علی بن حسن. (۱۳۸۵ ق). *مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار*. چاپ دوم. نجف: حیدریه.
- طبرسی، احمد بن علی. (بی‌تا). *احتجاج*. ترجمه‌ی نظام‌الدین احمد غفاری مازندرانی. چاپ اول. تهران: نشر مرتضوی.
- _____ (۱۳۸۱). *احتجاج*. چاپ اول. تهران: نشر اسلامیه.
- _____ (۱۴۰۳ ق). *الاحتجاج علی اهل اللجاج*. چاپ اول. مشهد: مرتضی.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰). *مکارم الأخلاق*. چاپ چهارم. قم: شریف رضی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۸۰). *الآداب الدینیة للخرانه المعنیة*. ترجمه‌ی احمد عابدی. چاپ اول. قم: زائر.
- _____ (۱۳۹۰ ق). *اعلام الوری بأعلام الهدی*. چاپ سوم. تهران: نشر اسلامیه.
- عاملی، شیخ حر. (۱۳۸۰). *الجواهر السنیة - کلیات حدیث قدسی*. ترجمه‌ی زین‌العابدین کاظمی خلخالی. چاپ سوم. تهران: انتشارات دهقان.
- _____ (۱۴۰۹ ق). *تفضیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. چاپ اول. قم: آل بیت.
- عاملی، شیخ زین‌الدین بن علی (شهید ثانی). (۱۳۴۷). *تسلية العباد*. ترجمه‌ی اسماعیل مجد‌الادباء خراسانی. چاپ اول. قم: نشر هجرت.
- _____ (بی‌تا). *مسکن الفؤاد عند فقد الأحبه و الأولاد*. چاپ اول. قم: بصیرتی.
- _____ (۱۳۸۰). *آرام‌بخش دل داغ‌دیدگان*. ترجمه‌ی حسین جناتی شاهرودی. چاپ دوم. قم: نشر روح.
- عطاردی، عزیزالله. (۱۴۰۶ ق). *مسند الامام الرضا (ع)*. چاپ اول. مشهد: آستان قدس (کنگه).

فلسفی، محمدتقی. (۱۳۶۸). *الحديث - روایات تربیتی*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

فیروزآبادی، سید مرتضی. (۱۳۹۲ ق). *فضائل الخمسة من الصحاح الستة*. چاپ دوم. تهران: اسلامیه.

فیض الاسلام، سید علی نقی. (۱۳۷۶). *المحیفة السجادیة*. چاپ دوم. تهران: فقیه.
_____ . (بی‌تا). *بنادر البحار (ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الأنوار)*. چاپ اول. تهران: نشر فقیه.

قاضی قضاعی. (۱۳۶۱). *شهاب الاخبار*. چاپ اول. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.

قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق). (۱۳۹۸ ق). *التوحید للصدوق*. چاپ اول. قم: جامعه‌ی مدرسین.

_____ . (۱۳۶۲). *الخصال*. چاپ اول. قم: جامعه‌ی مدرسین.

_____ . (۱۴۰۰ ق). *أمالی الصدوق*. چاپ اول. بیروت: اعلمی.

_____ . (۱۳۷۸ ق). *عیون الاخبار الرضا (ع)*. چاپ اول. تهران: نشر جهان.

_____ . (۱۴۰۳ ق). *معانی الأخبار*. چاپ اول. قم: جامعه‌ی مدرسین.

_____ . (۱۳۹۵ ق). *کمال الدین و تمام النعمه*. چاپ دوم. تهران: نشر اسلامیه.

_____ . (۱۴۰۴ ق). *من لا یحضره الفقیه*. چاپ دوم. قم: جامعه‌ی مدرسین.

_____ . (بی‌تا). *اسرار التوحید - ترجمه‌ی التوحید*. ترجمه‌ی محمدعلی اردکانی. چاپ اول. تهران: انتشارات علمیه اسلامیه.

_____ . (بی تا). **عیون الأخبار الرضا (ع)**.

ترجمه‌ی شیخ محمدتقی آقا نجفی اصفهانی. تهران: ناشر، اسلامیه. چاپ اول.

_____ . (۱۴۰۶ ق). **ثواب الأعمال و عقاب**

الأعمال. چاپ اول. قم: دار الرضی.

قمی، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه و شیخ مفید، ابوعبدالله محمد بن محمد بن نعمان. (۱۴۱۴ ق). **اعتقادات الامامیه و تصحیح الاعتقاد**. چاپ دوم. قم: کنگره‌ی شیخ مفید.

قیس هلالی، سلیم. (۱۴۰۵ ق). **تاریخ صدر اسلام**. چاپ اول. قم: انتشارات هادی.

کراجکی، شیخ ابوالفتح. (۱۴۲۱ ق). **التعجب**. چاپ اول. قم: دارالغدیر.

_____ . (۱۴۱۰ ق). **کنز الفوائد**. چاپ اول. قم: دارالذخائر.

_____ . (۱۳۹۴ ق). **معدن الجواهر**. چاپ اول. تهران: مرتضوی.

کلینی رازی، ابوجعفر محمد بن یعقوب. (۱۳۷۵). **اصول کافی**. ترجمه‌ی محمدباقر کمره‌ای چاپ سوم. قم: انتشارات اسوه.

_____ . (۱۳۶۲). **الکافی**. چاپ دوم. تهران: اسلامیه.

_____ . (۱۳۶۳ ش). **درخشان پرتوی از اصول کافی**.

ترجمه‌ی سید محمد حسینی همدانی. قم: نشر علمیه‌ی قم. چاپ اول.

مجدی، سیدعطاءالله مجدی. (۱۳۶۹). **گل‌های جاویدان**. چاپ اول. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

مجلسی، مولی محمدباقر بن محمدتقی. (۱۳۵۱). **آسمان و جهان**. ترجمه‌ی محمدباقر کمره‌ای. چاپ اول. تهران: اسلامیه.

_____ . (بی تا). **بحار الأنوار**. تهران: ناشر، اسلامیه. سال

چاپ: مختلف.

_____ . (۱۳۶۳). **بخش امامت - ترجمه‌ی جلد هفتم**

بحار الأنوار. ترجمه‌ی موسی خسروی. چاپ دوم. تهران: اسلامیه.

_____ . (بی‌تا). *شیعه در پیشگاه قرآن و اهل*

بیت علیهم السلام. ترجمه‌ی علی تهرانی. چاپ اول. تهران. نشر کتابخانه‌ی مسجد حضرت ولی عصر.

_____ . (۱۳۷۸). *مهدی موعود - ترجمه‌ی*

جلد سیزدهم بحار الأنوار. ترجمه‌ی علی دوانی. چاپ بیست و هشتم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

_____ . (بی‌تا). *بحار الأنوار - ترجمه‌ی جلد ۶۷*

و ۶۸. ترجمه‌ی سید ابوالحسن موسوی همدانی. چاپ اول. تهران: کتابخانه‌ی مسجد ولی عصر.

مشکینی، علی. (۱۴۲۴ ق). *تحریر المواعظ العددیه*. چاپ هشتم. قم: الهادی.

نیشابوری، محمد بن حسن فتال. (بی‌تا). *روضه الواعظین و بصیره المتعظین*. چاپ اول. قم: رضی.